Ekslibris Türkiye’de de Yaygınlaşıyor

Söyleşi: Hülya Küpçüoğlu, 2021

Bugün Üsküdar Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Çizgi Film ve Animasyon Bölümü ve İstanbul Ekslibris Derneği Başkanı Prof. Dr. Hasip Pektaş ile görüştük. Önce kısaca tanıtalım. Hocamız, 1974'de Gazi Eğitim Enstitüsü Resim Bölümü'nden mezun oldu. 1982 yılına kadar Öğretmen Okullarında, Orta Öğretimde resim öğretmenliği yaptı. 1987-2007 yıllarında Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Bölümü'nde çalıştı. 1995'de Doçent, 2001'de Profesör oldu. 2003-2006 yıllarında Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Dekanlığı yaptı. 2005-2007 yıllarında Hacettepe Sanat Müzesi Kurucu Müdürlüğü görevini yürüttü. Türkiye’de Ekslibris’in tanınması ve yaygınlaşması için yoğun çaba harcamaktadır. 1996'da "Ekslibris" hakkında bir kitap yazdı. Çalışmaları Danimarka, Belçika, Çin ve İtalya Ekslibris Müzelerine kabul edildi. Otuz üç kişisel sergi açtı, yurtiçi ve yurtdışı çeşitli yarışmalı ve karma sergilere katıldı. Ekslibris konusunda çok sayıda seminer verdi, workshop yaptı, uluslararası ödüller aldı.

Hasip Pektaş, C3, 100 x 78 mm, 1995

Ekslibrisi bilmeyenler için kısaca tanıtır mısınız?

Ekslibris, kitapseverlerin kitaplarının iç kapağına yapıştırdıkları üzerinde adlarının ve değişik konularda resimlerin yer aldığı küçük boyutlu özgün baskıresimlerdir. Kitap sahibini tanıtır, onu yüceltir ve kitabı ödünç alan kişiyi geri getirmesi konusunda uyarır. Ekslibris genelde adına ekslibris yapılan kişinin ilgisi doğrultusunda yapılır. Nasıl ki insanlar beğendiği resmi duvarına asarsa, kitabına da ilgi duyduğu konudaki ekslibrisi yapıştırır. Ekslibris estetik kaygılarla yapılır.

Sanatın bütün olanakları bu küçük çalışmalarda da kullanılır. Herkes kendisine ekslibris yapabilir ama sanat eğitimi alanlar tarafından yapılanların geleceğe kalma şansını yüksektir.

Ekslibris birkaç işlevi birden üzerinde taşımaktadır. Asıl işlevi kitap sahibini betimlemesi ve kitabı ödünç alan kişiyi geri getirmesi konusunda uyarmasıdır. Bir tür mülkiyet işareti olmasıdır. Bir diğer işlevi ise sanatçılar ve koleksiyoncular arasında önemli bir değiş tokuş objesi olarak kullanılmasıdır. Ve elbette bir sanat eseri olarak bulunduğu mekanlarda ruhumuzu zenginleştirmesi üçüncü işlevidir. Hangi dönemden bakarsanız bakın veya hangi işlevinden söz ederseniz edin ekslibris, sahibine bir ayrıcalık kazandırmış, bir güç, bir nüfuz sağlamıştır. Kitaplarında ekslibris olan kişiler kendi adına özel bir eser tasarlanmış olunmasının mutluluğunu duymuşlar, kendilerini diğer kitap koleksiyoncularından ayrıcalıklı görmüşlerdir. Bir ekslibris koleksiyonuna sahip olanlar ise yapıldığı döneme ait kültürel, tarihsel özellikler taşıyan bu eserler ile zenginliklerini göstermişler, bunları paylaşarak saygınlığınlıklarını artırmışlardır.

Yıllar önce bana ekslibrisi öğreten Belçikalı koleksiyoncu ve yazar Luc Van Den Briele'e bir ekslibris yapmıştım. Soyut bir çalışmaydı. Mektubunda soyut çalışmalardan çok hoşlanmadığını, figüratif resimden özellikle de tiyatro ile ilgili konulardan hoşlandığını ifade etmişti. Tiyatro yazarı olduğunu da bildiğim için ona bizim kültürümüzden bir örnek olarak Karagöz ve Hacivat konulu bir ekslibris yapmaya karar verdim. Gelen mektubunda "bu ekslibriste ne anlattığımı" sorunca hemen konuyla ilgili ingilizce bir kitaptan aldığım fotokopiyi yolladım. Onlarca hediye ekslibris ile birlikte aldığım mektubunda, "Artık Belçika'da Hacivat ve Karagöz herkese anlatabilirim" diyordu. Bundan daha güzel bir kültürel alışverişi olabilir mi? Koleksiyonumun, benim okulum olduğunu da belirtmek isterim.

Hasip Pektaş, CGD, 120 x 80 mm, 2020

Ekslibrisin geçmişi nerelere kadar uzanıyor?

Ekslibrisin ilk ve en eski örneğinin M.Ö. 1400 yıllarında bir fayans üzerine yapıldığı ve Mısır kralı III. Amenhophis'in kitaplığını koruduğu bilinmektedir. Kağıt üzerine ilk ekslibris ise, 1450 yıllarında "Igler/kirpici" takma adıyla bilinen Alman papaz Johannes Knabenberg için yapılmıştır. Gelenek Orta Avrupa'da başlamıştır. El yazması kitaplar döneminde, dönemin devlet ya da din adamına elle yazılmış bir kitap verileceğinde, iç kapağına işlevsel bir etiket koyalım diye düşünülmüş. Matbaa ile birlikte kitaplar çoğalınca, orta ve zengin sınıf da ekslibris yaptırmaya başlamıştır. Aralarında Dürer, Kokoshca, Klee, Picasso gibi pek çok ünlü sanatçı dönemlerinde ekslibris yapmışlar. Daha sonra dernekleri, müzeleri kurulmuş, kitaplar yazılmış. Şimdilerde Orta Avrupa ağırlıklı Japonya, Rusya ve Çin'de çok yaygın bir sanat dalıdır.

Tezcan Bahar, CGD, 90 x 115 mm, 2010

Sizin ekslibrisle tanışmanız nasıl oldu?

1983 yılında Belçika Sint-Niklaas Ekslibris Müzesi'nin organize ettiği ekslibris yarışmasına katılmıştım. Üzerine ekslibris yazılacağını bile bilmeden semazenler konusunda yaptığım küçük bir ağaç baskıresmimi göndermiştim. İki ay sonra katalog geldi. Baktım ki ekslibrislerin üzerinde isim ve ekslibris sözcüğü var. Yazışmayı organize eden Luc Van Den Briele'e mektup yazdım. Ekslibrisi ilk defa duyduğumu belirtip, bilgilendirmesini rica ettim. Öğrenince bu işe gönül verdim, yoğun çalışmaya başladım. Son 35 yıldır kendimi bu sanata adadım. Özellikle 1992 yılında Sint-Niklaas Ekslibris Müzesi'ni ve koleksiyonundaki örnekleri inceledikten; diğer ülkelerin bu alanda ne kadar çok yol aldığı gördükten sonra bu sanatın ülkemizde de yaygınlaşması için çaba göstermeye karar verdim. En büyük hayalim bir ekslibris derneği, bir ekslibris müzesi kurmak ve uluslararası bir yarışma organize etmekti. Hepsi gerçeleşti. Şu an geldiğimiz noktadan büyük mutluluk duyuyorum. Bugüne kadar ekslibris konusunda (çoğunda danışmanlık ve kaynaklık ettiğim) 25 adet lisansüstü tezin yapılmış olması bu alana ilginin göstergesidir. Eksikliğini hissettiğimiz şey koleksiyonculuğun yaygınlaşmamış olmasıdır.

Avrupa'da, Çin'de, Rusya'da koleksiyonculuk da çok yaygın ve sanatçılar siparişler alıp, yaşamlarını sürdürüyorlar.

1997 yılında 10 kişi ile Ankara Ekslibris Derneği'ni kurduk. Dernek 2008 yılından bu yana etkinliklerine İstanbul Ekslibris Derneği olarak İstanbul'da devam etmektedir. Üye sayımız 125'i geçmiştir. Derneğimizin iyi bir web sitesi var. http://www.aed.org.tr/tr/ eksliris konusunda bütün bilgileri orada bulabilirsiniz. Ekslibris kitabının satışı dernek web sitesi üzerinden yapılmakta. Ayrıca editörlüğünü Hatice Öz Pektaş'ın yaptığı "Exlibrist" isimli bir uluslararası hakemli online dergimiz var. http://exlibrist.net Dergimizde ekslibris konusunda çok sayıda makale bulabilirsiniz.

Derneğimiz kurum ve kişilerden aldığı desteklerle 2003, 2007, 2010 ve 2018'de 4 uluslararası ekslibris yarışması düzenlemiştir. 2010 yılında 33. FISAE Uluslararası Ekslibris Kongresi'ni organize etmiştir. Yarışma sergileri, Türkiye'nin 15 büyük kentini dolaşmış, özellikle sanat eğitimi alan öğrenciler için bir çeşit okulu işlevini görmüştür. Bu sayede ekslibrise gönül verenlerin sayısı artmıştır. 2005 ve 2007 yıllarında Belçika'da yapılan CGD (Bilgisayar Destekli Tasarım) ekslibris yarışmalarındaki Türkiye'nin katılımı %50'ye yakındı. İki yarışmada da birincilik ödülünü Türkiye aldı. Rusya'da yapılan "Öğrenci Ekslibrisleri Yarışması"nda da CGD dalındaki birincilik ödüllerini üst üste üç defa Türkiye aldı. Bu ödüller teşvik ediciydi ve bende de büyük coşku yarattı.

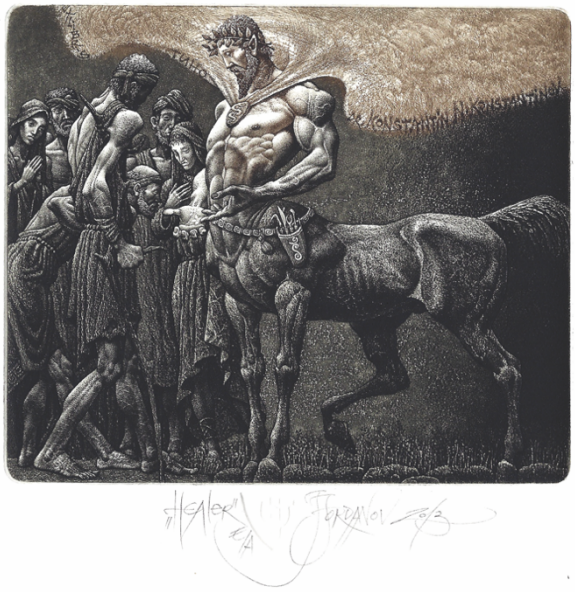

Julian Jordanov (Bulgaristan), C3 + C5, 108 X 128 mm, 2013

Türkiye'deki ekslibris'in tarihine bakarsak, siz 1983 yılında tanıştığınızı söylediniz. Öncesi var mı?

1996 yılında Yapı Kredi yayınlarında çıkan "Ex-libris" kitabım için, Türkiye'deki tarihiyle ilgili bir araştırma yapmıştım. Ekslibris, ülkemize yabancı uyruklu vatandaşlar ya da yurtdışından alınan eski kitaplar kanalıyla girmiş. Milli kütüphanede yaptığım araştırmada çok sayıda

ekslibrisli kitaba rastladım. Konuları Osmanlı dönemi ve Türkiye ile ilgiliydi. Yurt dışındaki sahaflardan ya da müzayedelerden alınmıştı. Robert Kolej'deki yıllıklardaki ekslibrisler ise ekslibris sözcüğü vardı ama öğrencilerin kendi isimlerini yazabilmeleri için isim kısımları boştu. Üsküdar Amerikan Lisesi'nde de ekslibrisli kitaba rastladım. Üzerinde bir İstanbul görüntüsü olan 1950'lerde yaptırılmış bu ekslibrisli kitabın sahibi, kitabı okulun kütüphanesine bağışlamıştı.

İstanbul Ekslibris Müzesi hakkında da bilgi verir misiniz?

Ekslibris Müzesi konusunda iki talihsizlik yaşadım. İlk müzeyi, 2008'de beni İstanbul'a Işık Üniversitesi'ne davet eden ve İMOGA Grafik Sanatlar Müzesi kurucusu olan Süleyman Saim Tekcan'ın himayesiyle İMOGA'da kurduk. Minnettarım. Fakat daha sonra bilmediğim bir nedenle Süleyman Saim Tekcan bizi İMOGA'dan çıkardı. Ekslibris koleksiyonu yıllarca ofisimde bekledi. Daha sonra sanata ilgili iki rektörümün, Nafiye Güneç Kıyak ve Şirin Tekinay'ın desteğiyle Işık Üniversitesi'nde kurmayı denedik. Rektörlerim bu konuda ciddi destek verdiler. Onlara minnettarım. Ama Kültür Bakanlığı'nın onayını almış resmi müze kimliğini kazanamadan rektörlerimiz görevlerinden ayrıldılar. Oysa tıpkı Hacettepe Üniversitesi'nde kurduğumuz Hacettepe Sanat Müzesi gibi Kültür Bakanlığı onaylı olmasını istiyorduk. Ama sonraki yönetim ilgisiz kaldı ve beni üniversiteden ayırdı. Hatta üniversiteye girişimi yasakladı. Derneğe ait olan bu koleksiyonun geleceğinin ne olacağını bilemediğimiz için üniversiteden çıkardık. Malesef şu anda üniversite beni mahkemeye verdi. Ekslibrisleri geri istiyor. Oysa bu koleksiyon "Kültür Bakanlığı onaylı bir müze olması koşuluyla" oraya konmuştu. Mahkeme ne zaman sonuçlanır bilmiyorum ama bir gün mutlaka ekslibris müzesini kuracağız. Bu benim en büyük hedefim. Dünyadaki dokuz Ekslibris Müzesi'ne onuncu olarak İstanbul Ekslibris Müzesi mutlaka eklenecektir.

Martin Baeyens (Belçika) CGD, 80 x 110 mm, 2017

Siz bizim kültürümüzde yer alan Mühür'ün de bir çeşit Ekslibris olduğunu belirtmiştiniz…

Mühürler, devlet adamları, kurumlar ve şahıslar tarafından mektuplarda, senetlerde ve evraklarda imza yerine kullanılmıştır. Ve tıpkı bir ekslibris gibi kitaplar üzerinde bir mülkiyet göstergesi

olarak da kullanılmıştır. Adını taşıdığı kişiye veya kuruma saygınlık kazandıran bu mühürlerin bazılarında tuğralar ve “Yaradanıma tevekkül ederim.” gibi dualar vardır. “Her kitap bir anahtardır.” gibi ifadelere de rastlanmaktadır. El yazması kitaplar üzerine basılan mühürler, hırsızlığa karşı önlem olarak düşünülmüş, özellikle vakıflara ait olanlar kaybedilmeyip, satılmayıp, günümüze kadar korunmuştur. Çok el değiştirdiği anlaşılan bazı kitaplarda birden fazla mühür görülmektedir. Bazı kitaplarda ise çalıntı olduğu belli olmasın diye mühürler silinmiştir. Basılı kitaplarda latin alfabesi ile hazırlanmış mühürler de görülmektedir. Bazılarında ise Latince ve Arapça birlikte kullanılmıştır.

Eskiden el yazması kitapları kurtlardan korumak için kenarına “böceklerin padişahı” olduğu düşünülen “Kebikeç” sözcüğü yazılırmış. Böceklerin, güvelerin kebikeçten korkup kitaplara yanaşmayacağına inanılırmış. Elbette bir temenni. Bir ikisinde mutlaka kebikeç varmıştır ama Milli Kütüphane’nin nadir eserler bölümünde gördüğüm kitapların pek çoğu kurtlar tarafından delik deşik edilmişti.

Barselona’daki bir kitaplıkta kitap içinde “Kim ki bir kitabı sahibinden çalar; ödünç alır ve geri vermez, kitap elinde yılan olsun” dileği yazılıdır. Başka kitaplarda “Eğer sen bu kitabı çalmak istersen / Boğazından asılacağını bilmelisin...", "Herkes ödünç alabilir, fakat centilmen olan geri getirir", Kim bu kitabı izinsiz alırsa / Japon tanrıları tarafından cezalandırılacaktır" gibi dilekler ilginç örneklerdir. 1995’deki bir ekslibris sergisinde görüştüğüm Mengü Ertel, ödünç alanlar geri getirsin diye kitaplarına “Bu kitap Mengü Ertel’den çalınmıştır” yazdığını, dolaylı olarak ekslibris yaptığını söylemişti.

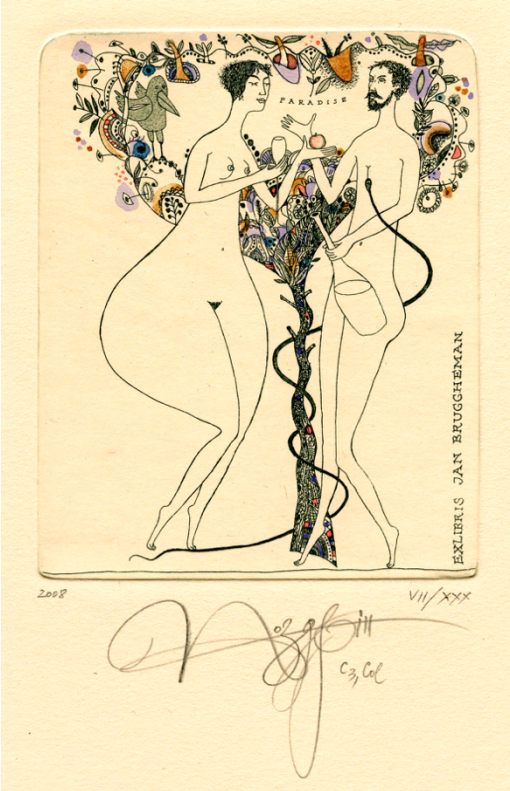

Yuriy Nozdrin (Rusya), C3 + Col, 105 x 83 mm, 2008

Ekslibrislerde geleneksel teknikte yapılan ya da bilgisayarla yapılan teknikler var. Ve bu konuyla ilgili de tartışmalar var. Bilgisayarla yapılanın geleneksele göre daha az sanatsal olduğu söyleniyor. Siz bu konuda neler düşünüyorsunuz?

Bilgisayar tasarımı ekslibrisin, geleneksel ekslibristen daha az sanatsal olduğunu söyleyen ya da iddia eden, bana göre bilgisayar tasarımına ön yargılı bakmaktadır. O zaman şu soruyu soralım, 'neden eski ustalar gibi boyalarını kendileri hazırlamıyorlar?'. Fotograf icat olduğunda, resim öldü mü? Ölmedi, aksine birbirinden yararlandılar. Bilgisayar günlük yaşamımızda kullanıldığı kadar birçok sanat dalında kullanılan bir araçtır. Kalemin ya da fırçanın yerini mause aldığında, sanat olamayacak mı? Ne ile yaptığınızdan çok, ne yaptığınız önemlidir. Ayrıca sanatta farklı bir dil yaratana biraz da fırsat vermek gerekiyor. Gelenekleri takip etmek, insanları bir yere götürmez; amaç, gelenekleri yıkıp, yeni gelenekler yaratabilmek olmalıdır. Siz yenilikler yaratırsanız, geleceğe kalırsınız. Hepimiz Picasso gibi yaparsak nereye varırız? Ama varolan bir gerçek, yıllardır ekslibris koleksiyonu yapanlar ağırlıklı olarak geleneksel baskıyla yapılmış ekslibrisleri toplamışlar. Yeni yeni CGD ekslibrislere de ilgi artmaktadır.

Ekslibrisin Türkiye'de yeni geliştiğini düşünürsek, koleksiyonculuğu hakkında ne söylersiniz?

Ekslibris koleksiyonculuğu yurt dışında daha yaygındır, yüzbinlerce ekslibrisi olan koleksiyoncular vardır. Konularına ve tekniklerine göre toplayıp, onları özel arşivleme sistemleriyle saklarlar. Koleksiyoncular, ekslibris biriktirirken baskıresim sanatında olduğu gibi, baskı adetine, yapım yılına, sanatçısı tarafından imzalanıp imzalanmadığına, teknik ve estetik yetkinliğine bakarlar. Yurtdışında çok geliştiğini gördüğümüz ekslibris koleksiyonculuğu, malesef ülkemizde yok denecek kadar azdır. Ekslibris sanatı sanatçıları kadar koleksiyoncuların katkısıyla gelişecektir.